

ZÁKLADY HISTORICKÉ MLUVNICE ČEŠTINY

TEXTY K ROZBORU

PhDr. Hana Marešová, Ph.D.
2008

Texty k rozboru

Texty z doby od 13. do 17. století jsou z velké části převzaty z publikace **J. Poráka** *Chrestomatie k vývoji českého jazyka (13. – 18. století)*. Praha: SPN 1979, 407 stran (v textu uvedeno pod zkratkou Por), přičemž respektujeme Porákův způsob grafického záznamu. Nářeční texty jsou převzaty z publikace **A. Lamprechta a kol.** *České nářeční texty*. Praha: SPN 1956, 425 stran (v textu uvedeno pod zkratkou Lam). Pokud byly texty převzaty z jiných pramenů nežli z výše uvedených, příslušný odkaz na literaturu je uveden přímo v textu.

Písemné staročeské památky vycházejí buď v transliterované nebo transkribované podobě. **Transliterace** je přepis každé litery jedné grafické soustavy literou jiné grafické soustavy, takže je možný zpětný přepis. **Transkripce** je přepis textu pomocí novočeského pravopisu. Pro ty hlásky nebo jevy, které novočeský pravopis neoznačuje, se užívá zvláštních znaků. Pro **texty do začátku 17. století** platí transkripční zásady uveřejněné v článku **J. Daňhelky** *Směrnice pro vydávání starších českých textů* (sborník Husitský Tábor, 1985, 285–301), pro vydávání textů z doby **barokní** mají zásadní význam pravidla, která vypracoval **J. Vintr** (*Zásady transkripce českých textů z barokní doby*, Listy filologické, 1998).

Zakládací listina litoměřické kapituly

Český přípisek z počátku 13. století, zapsaný v latinsky psané zakládací listině litoměřické kapituly z roku 1057, je nejstarší dochovanou psanou českou větou. (Por)

Pauel dal geřt plořcoucih zemu

Wlah dal geřt dolařzemu bogu

i řuiatemu řcepanu ředuema

duřnicoma bogucea a ředlatu

Hospodine, pomiluj ny !

Nejstarší česká duchovní píseň, dochovaná ve výkladovém traktátu břevnovského benediktina Jana z Holešova ze 14. stol. Píseň pochází z 10. stol., o jejím starém původu svědčí slova staroslověnského původu. (Por)

Hospodyne, pomiluy ny!

Yezukryſte, pomiluy ny!

Ty, ſpaſe vſſeho myra,

ſpa.ſyz ny y vſlyſſyz,

hospodyne, hlasy naſſye!

Day nam wſſyem, hospodyne,

Zyzzn a myr w zemy!

Krleſſ! Krleſſ! Krleſſ!

Svatý Václave

Píseň vznikla asi ve 12. století, původně měla tři sloky, které byly později rozšířeny na devět.
(Por)

*Swaty Waczlawe,
wewodo czeſke zemye,
knyeze naſſ,
pros za ny boha,
ſwateho ducha!
Kyryeleyson.*

*Nebeſket geſt dworſtwo kraſne,
blazye tomu, ktoz tam poyde:
v zywot wyeczny,
ohen yasny
ſwateho ducha!
Kyryeleyson!*

*Pomoczy twe zadamy,
ſmyluy ſye nad namy,
vtyeſſ smutne,
otzen wſſe zle,
ſwaty Waczlawe!
Kyryeleyson!*

Legenda o Jidášovi

Zlomky legendy pocházejí z počátku 14. století a patří k okruhu nejstarších českých legend.
(Por)

Had zzie rozhnýewaw w zwey chlipie,

puzztý zzie nan welmi zzipie;

nemoh zzamomu nycz zdyety,

zgedowi gmu gehu dyety.

Wzplaca otecz, wzkuieli matka.

Viz se kasdy, kak iezt wratka

zzeho zzwiaeta chzezt hi chwala,

kak iezt na male poztala

chzaka sscariotczkee wlazty.

Znamenaymý prsi tom z wlazty,

ies zzie zztalo w Chzechach nenýe,

gdes prsiwuznych kralów nenýe.

Pochznucz ot Prsiemyzla krale,

kak ho zzyň, kak wnuk na male

zzie ýzzů zzbýli na zzem zzwietýe;

pozzledný byl gešchze dyetye,

pochzen zzie sšchzedr hi udaten

a ýzza zzwým liudeem pozztaten,

wšaks nemohl toho usity,

muzzil u mladých dnech zznýtý.

Kaks koli byl wšfeem powolil,

wšaks newinnýe zzwů krew prolil.

Had se rozhněvav v svéj chlípě,

pusti se naň velmi sípě;

nemoh samému nic sdiati,

zjedovi jmu jeho děti.

Vzplaka otec, vzkvieli matka.

Vizže každý, kak jest wratka

seho světa čest hi chwála,

kak jest na mále postála

čáka škariotské vlasti!

Znamenajmy při tom z vlasti,

jež se stalo v Čechách nenie,

kdež přívuzných králów nenie,

počnúc ot Přemysla krále,

kak ho syn, kak vmuk na mále

sě jsů sbyli na sem světě;

poslední byl ješče dietě,

počen se ščedr hi udaten

a jsa svým ludem postaten,

všakž nemohl toho užiti,

musil u mladých dnech sniti;

kakžkoli byl všem povolil,

všakž nevinně svú krew prolil.

Alexandreida

Rozsáhlá veršovaná epická skladba vznikla dle latinské předlohy na přelomu 13. a 14. století. K nejrozsáhlejším patří zlomek Svatovítský z počátku 15. století. (Por)

Hic incipitur Boemicalis Alexander

*Genz ze ymene byl weyhlašny,
gehoz rozum byl tak yašny,
ze gmu bylo wšyczko znamo
w zemy, v morzy, w hweydzach tamo,
ten wšak tštweru weycz wyczita,
gez przed geho šmyšem škrita:
„Kak mam“, prawye, „širdcze radne,
wšak mam trzy wyeczi nešnadne,
a pak owšyem cztwrte wyeczi
šmyšem nemohu došfyeczi:
kdez ššye czlun v wodach plazi
akdez had po škalach lazi,
kdez orel wštupi w oblaky.
Kto ma tako šweytla zraky,
by mohl ty czyešti poznaty,
ande šy(e) kazda potraty?*

Evangelium sv. Matouše s homiliemi

Za překladatele tohoto díla obsahujícího evangelium sv. Matouše bývá považován Jan Milíč z Kroměříže. Dochoval se jediný opis díla ze samého konce 14. stol. (Por)

Czlowiek geden, gda na put, pozwa sšwich sšuh y da gym sšwe sšbuozie. A gednomu dal piet zawazy a druhemu dwie a trzietyemu gedno, kaššdemu podle geho rozšafensšwie, y bra sie ynhed. Tehdy ten, gešto byešše wzal piet zawazy, y tiezie gymi, y byešše zyškal druhich piet.

5 Takeez y ten, gešto byešše wzal dwye, zyška druzye dwie. Ale ten, gešto byešše wzal gedno, sšyed y wkopa gie w zemi y sškri penyeze pana sšweho. Tehdy po dluhem czašsu wraty sie pan tiech sšuh y polozy sšnymi pocziet.

Tehdy przyštupyw ten gešto piet zawazy przygyal, y offierowa druhich piet a rzka: „Pane, piet' sšmi zawazij dal; tot gššem druhich piet nad to ziškal.“

10 Y wece gemu geho pan: „Myey dyek, sšluho dobry a wierny! Nebo' sš na maley wieci wieren byl, nad mnohu tie vštawim. Wendy w raduoš sšweho pana.“ Pryštupi pak ten, gešto byešše dwee zawazy wzal, y wece: „Pane, dwie' sšmi zawazy dal; tot druzie dwye vtyezal sššem.“ Wece gemu pan geho: „Myei dyek, sšluho dobry a wierny!

15 Nebo' sš na maley wieczy wieren byl, nad weliku wieczy tie vštawym; wendy w raduoš sšweho pana.“ Tehdi przyštupy y ten, gešto byešše gedno zawazye wzal, y wece: „Pane, wie(m), ze' sšczlowiek twrdy, znyešš tu, geštoz' sš neššal, a sšbyerašš tu, gešto' sš neroššipal. A buogie sie, seel gššem y sškryl gššem twee zawazye w zemi.“ Tehdi

20 odpowedyew pan geho, wece: „Zly sšluho a leny, wiedyel' sš, ze ya zny kdez gššem neššal, a sšbieram tu, kdez gššem neroššipal. Gmel gšši sš prawem daty mee sšrzebro penyeznykuom, a kdez bych ya se wratyl, byl bych sšwe y sšlichwu zašše wzal.“

Tehdy wecze k sšwym sluham: „Wezmiete od nyeho zawazie a dayte tomu, geštot ma deššet zawazij. Nebo ktoz gma, tomu bude dano y bude dosti gmiety; ale tomu, ktoz neigma, y to, czoz ma, bude gemu odyato. A neuzyteczneho sšluhu wurzte w naywieczy tmu, tu bude plaacz a sškrziehtanye zubuow.“

Fidlovačka aneb žádný hněv a žádná rvačka

Úryvek z divadelní hry Josefa Kajetána Tyla Fidlovačka, která byla poprvé uvedena 21. prosince 1834 ve Stavovském divadle. Knižně byla vydána v roce 1877. Ve hře se objevuje píseň *Kde domov můj*, která se později stala českou hymnou. Ve hře ji zpívá slepý houslista Mareš. Melodii složil Fratišek Škroup.

Výjev sedmý.

Šedivý slepý MAREŠ, houslista; veden BĚTUŠKOU, ježto si na druhé ruce lesní troubu nese. – Hned po nich zpředu DRÁB a zezadu jiní posluchači, kteří se pak okolo Mareše zastaví.

MAREŠ

Hled', abychme se někde usadili.

BĚTUŠKA

Tamhle je pěkný kámen, dědečku! Pojd'te! Já vedle vás postojím. (Vede ho kupředu.)

DRÁB

Nu, tak tedy, starej! Měj se k tomu! Zadělej něco řádného!

MAREŠ (posadí se)

Mnoho neumím – co ale dám, jde ze srdce.

(Zpívá.)

Píseň.

Kde domov můj?!

*Hučí voda po lučinách,
bory šumí po skalínách,
v sadě skví se jara květ –
zemský ráj to na pohled!
A to je ta krásná země –
česká země – – domov můj!*

(Dohrávka – Bětuška na roh – Mareš na housle.)

Kde domov můj!?

*Znáte v kraji bohumilém
tiché duše v těle čilém,
jasnou mysl, znik a zdar
a tu sílu, vzdoru zmar:
to je Čechů slavné plémě –
mezi Čechy – – domov můj!*

SBOR *(plný plesu opakuje poslední řádky)*

DRÁB

Dobře tak, starej, dobře! (Oči si utírá.) Až mě to pod klapkama zašimralo. – Já si tě vezmu do paměti.

Ukázky nářečí

Chodské nářečí (Lam)

To sme šli z Houvjezda vod muziki na Václava. Mi sme šli vod muziki, ne nu a tag holt ňák sme se s t'ima chlapcema nedohodli, ne, tám u tí muziki a řekli sme : „Copa, utečeme jim.“ Ne, tak sme šli napřet, šlo nás kolik t'ih d'ifčat. A voňi to ňák vičihli, tak počkej! Tak se schováli do háje, ne – tadi je takovej lískovej háj – a di mi sme potom mňeli přijít, ne – mi sme teda nešli s'ícha, mi sme tak povídali lecos a ešče sme se tekí holt smáli – voňi nás mušeli slišet a voňi potom, ne voňi vlízli jako k samí strouze, a di sme šli, tak takle za nohi nás chitali. A to se neptejte, jak sme křičili, jejej! A voňi se nám potom řechtali.

Centrální středomoravské nářečí (Lam)

To pole pachotvalę negdę, deš po úmrťi teho hospodáře, tak to pole, část si spachovalę domkaři, keři mňelę každé ze dve krávę a pak chod'ileę na pole takę k tem sedlákom. No, negdę to bęlo dobri, negdę se mňelę dobře. Hospodář bęl oznalé a negdę takę bęlę sekant'i.

Já sem bęla ešče d'efče, desit'ileti, aňi ne, dež mi rodiči kópilę si tade ten domg a ten bęl staré, že to moselę zbořet a stavjel se nové. Ale protože peňez nemňelę, tag jenom to práco, co si veđelalę o sedláku, od rána do večera se d'elalo, skoro do tmę, pak přešlę dom a moselę zase doma fšecker nachestat pro zedňikę. Tagže stávalo o pul nocę – v liče to bęlo tak, to se chod'ilo d'elat – po pul nocę moselę stad a zas chęstad malto a t'ihle a vepřovice. Fšecker na ráno, abę muhlę zedňici stavjed a oňi zaz ráno šlę k sedlákom do práce.

Východomoravské nářečí – jižní (slovácká) skupina (Lam)

Toš ti nemoce. Običajně sa masťiyo, diž biy nemocní. Toš sa vislékyo a fčillkaj tá ženská došya, která to umňeya – říkayo sa jí mastička – namasťiya, nabraya si na ruki masného, požmoliya a už ju fčil dřeya. A čovjek viskakováu, jak to boleyo ohromně. To sa (říkalo): „Ti maž hrče, ti máš posrážanú kréf, to sa mosí rozmasťit, to sa mosí rozrajbovat.“ A rajbovaýa ju, rajbovaýa. Diš ponajprf tag namasťiya, to boleyo šecker, ceýé řeyo, a podruhé uš to biyo lepší a postupně to opravdu pomáhaýo.

Slezské nářečí – východní (ostravská) podskupina (Lam)

Muj brater buł takovy macher, pravi: „Jo naňho narychtuju.“ A tuž zrychtovoł – jak se dveřy na huru ofiraju – takovy mały kanon, flintu, co se zapinala na špagat, a jag dveřy odevře, že ho to mus’i gruchnuć. My, co zmy přyšli z vojny, chc’eli zmy tam dać same ołovo nas’ekane, ać to jaksepatřý čuje, ale ňeboščik taćinek, cí mjeli rozum. Pravjeli: „Klucy, ňehrajće se.“ Přyjdz’eće fšecy do kryminalu.“ A tag dali zme tam misto ołova sul. Moju povinóću bylo, bo sem społ na huře f šeňe, dycky večir to zapnudź a rano odepnuć. Dželoł sem to dluhy čas.

Ukázky městské mluvy

Hantec

Bét zticha goldna

Starka měla imrvére ňáký křandy, jak je všecko mastný, a krupice málo. Byl sem pálené a hantýroval: „Musíš gómat, co nakópit.“ V tu chvíli u nás byly hromy a blesky. Že sem rači nedržel čuňu. Pré abych si to vopruboval sám, dyž su tak nadupané. Dyž hodinu jékala, hókl sem: „Oukej, zétra nakópit. Na celé téden. Až padne víko tédňa, namarkuješ, že chechtáče só v kešeni a lednička nacvakaná.“ Druhé deň, odhodlané ukázat starce, jak to je jednoduchý, sem vtrknul do kšeftu.

Kópil sem rohlajze asi na dva dny, celé bimzál, na každej deň lajnu mlíka, čurabely, móčmen, keré hcela starka kópit, flajšnu na celé téden, grumple, ryžu, sekaný potrubí, ovoce, zeleninu, salámy a sýry. A aby starka nehantýrovala, tak taky ňáký orgle a čokoládu. Ať je naša família s dvóma odlitkama v oukeju.

Prvé šoking narukoval u kasy. Babáč u kasy po mně hcela papír s pětibábou. A v půlce tédňa se muselo hasit ešče jedná nakópit a na koncu tédňa byla lednica bez chálky. Ani podruhý se nezalepilo málo a pajšly by imrvére něco futrovaly. Musel sem přiznat, že měla recht. A ted', než začnu hókat: „Mám módr,“ gómám.

Ukázka z internetové stránky, věnované hantecu: Povídky v hantecu. Dostupné z WWW:
<http://www.sepl.rulez.cz/slovniky/hantec/povidky.htm#hantec>

Utřel sem pysk v Kerfuru

Něnapadně sem se prošvenknul vratnicu – ty ramba v černých uniformách zrovna čumjeli na televizu, kdě byl jakysik pořad o ucpaných cestách. Sednul sem na lokalku a valil směr Kerfur. Vystupil sem u Hutních montáži a přyskokem vpřed sem se šinul ku hlavnímu vchodu. Už za zastavku mi bylo divně, že tam bylo lidí jak na prvomajovym průvodě za komanču. Čím bliž sem byl Kerfu, tym to bylo horši... Eletrycku branku, kera pušťa lidi do opchodu, sem přeskočil jak Sergej Bubka v dobách sve největši slavy a řynul sem si to do odělení tekstylu. ... Shybam se pro letak, co se tu vala na zemi. Po řbetě mi přeběhně deset duchodcu. Slyšim enem, jak si ščeбетaju cosik o levnych pomerančach po koruně za kilo. Jejich berle citim v každym obratlu. Vstavam s letakem v ruce a oko mi padně na předni stranku – domaci kino za patnast set. Kurnik šopa, tuž to je vjec! Nědavno nam zavřeli kino Vesmir, do Luny je daleko a jeden listek v Sinestaru stojí jak izdenka do Brna. Mjet' doma vlastni kino enem za par korun, tuž to by partyja z roboty čuměla jak Gross na lokomotivu. Dufam, že to platno k temu je dost' velke. Nerad bych na to čuměl moc zblizki. Valim do elektra. Tam už stojí banda rychlejšich koliku s robkami, kere se tvařa tajak by mě chtěly narvat' do tej jejich vybrane lednički, na keru sem se enem kutkem oka podival. Čumim jak vrana na romadur – lednička za dvatisyce, tuž to sem něviděl ani u znameho v bazaru a to je nějaky frajer, bo ma otevřene nonstop, aji v noci.

Ukázka z Deníku Ostravaka. Dostupné z WWW: http://ostravak.bloguje.cz/98587_item.php